

Н. І. Савчук

кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедра іноземних мов і країнознавства, факультет туризму,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
(м. Івано-Франківськ, Україна)

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГЛАМЕНТУВАННЯ ВІЇЗДУ ЗА КОРДОН У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ — ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті розглянуто правила перетину державного кордону підданими Російської імперії. Охарактеризовано особливості виїзду закордон з метою здійснення туристичної мандрівки, паломництва, лікування й оздоровлення. З'ясовано, що складність процедури отримання закордонного паспорта, низка обмежень для певних категорій населення та висока ціна закордонного туру істотно гальмували динаміку поїздок громадян до інших країн у туристичні подорожі.

Ключові слова: державний кордон, закордонний паспорт, паломницький тур, виїзд за кордон, “Статут про паспорти”.

N. I. Savchuk

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Department of Foreign Languages and Country Studies,
Faculty of Tourism, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF TRAVELING ABROAD IN RUSSIAN EMPIRE (SECOND HALF OF XIX — EARLY XX CENTURY)

In the article rules for crossing the state border with Russian subjects are shown, features of crossing the border for the purpose of tourist trips, pilgrimage, treatment and rehabilitation are characterized. It was found out that the complexity of the procedure for obtaining a foreign passport, a number of restrictions for certain categories of population and high prices for foreign tours significantly inhibited the dynamics of travel of Russian subjects for tourist purposes to other countries

Keywords: state border, passport, Pilgrimage tour, travel abroad, “Statute on passports”.

У сучасному світі транскордонне переміщення осіб з туристичною метою, фактично, буденна справа, неодмінний елемент життя активної, прагнучою до пізнання нового, людини. Розвиток транспортного сполучення, пришвидшення механізмів видачі відповідних документів для перетину кордонів, удосконалення методів контролю й обліку транскордонного пересування осіб дозволили зробити міжнародний туризм безпечним та комфортним способом проведення дозвілля.

Корені міжнародного туризму та варіації його правового регламентування можна відшукати ще з часів античної цивілізації. Так, у період афінської демократії виник інститут “гостинності”, що регулював відносини між громадянами та іноземцями-греками за принципом взаємності. Проксенія* здійснювалась між окремими особами чи категоріями громадян різних полісів, а згодом між державами. Уряд доручав піклування про таких чужоземців спеціальним уповноваженим — проксенам, або одні держави посилали своїх проксенів у інші, щоб ті були там захисниками і посередниками для своїх громадян¹.

Із давніх-давен існував такий вид туризму як паломництво. Шлях пілігрима завжди був небезпечним, а іноді й безповоротним. Перший значний сплеск туристичної активності до Святих місць Палестини спостерігався в XI–XII ст. та після відповідного періоду Хрестових походів (1096–1291 рр.)².

Про туризм у сучасному культурологічному розумінні ми можемо говорити з XIX — початку XX ст. Адже лише з утвердженням буржуазного суспільства термін “туризм” набув окресленого значення, а мандрівки та відвідування знакових місць для людини модерної доби стали елементом дозвілля, пізнання минулого і прекрасного. Своєю чергою, чимало країн у внутрішній політиці стали приділяти значну увагу реконструкції і збереженню пам’яток культури, архітектури та природи. Водночас розпочалося й унормування багатьох аспектів життя, пов’язаних із виїздом за кордон як для здійснення туристичних подорожей, так і з іншими цілями.

Метою даної статті є вивчення законодавчого регулювання перетину державного кордону підданими Російської імперії в другій половині XIX — на початку XX ст., з’ясування його особливостей, а також встановлення видів дозволених міжнародних поїздок.

Історіографія з означеного питання порівняно невелика і представлена, переважно, працями, в яких основну увагу приділено суто правничим аспектам (науковці дорядянського періоду — К. Абрамович, А. Мулюкін,

* **Проксенія** (з грецьк.) — право публічної гостинності.

¹ *Bauslaugh R. A. The Concept of Neutrality in Classical Greece.* — Los Angeles. Oxford: Un-ty of California Press. Berkeley, 1991. — 305 p.

² *Мишо Г. История крестовых походов.* — Москва: Алетейа. 2001. — 368 с.

М. Миш; сучасні — В. Чернуха, Т. Іванов³). Досліджень щодо визначення й характеристики видів та напрямів закордонних туристичних подорожей, зокрема мешканців українських губерній практично немає.

Інститут державно-правового регулювання переміщення через державний кордон підданих Російської імперії пройшов тривалий шлях становлення та розвитку. Тому джерельну основу нашої розвідки склали здебільшого законодавчі акти від середини XVII до початку XX ст. Аналіз їхніх положень дозволив виявити особливості перетину кордону з метою туристичних мандрівок, паломництва, лікування й оздоровлення.

Однією з основних умов виїзду за межі країни була наявність відповідного документа, що дозволяло владі здійснювати контроль за вказаним процесом. На теренах Російської імперії такі документи стали видавати ще на початку XVIII ст. Повноваження з їх оформлення та видачі відносилися до компетенції колегії іноземних справ⁴. Однак деталізоване законодавство щодо перетину кордонів імперії почали розробляти тільки в XIX ст. На початку століття закордонні паспорти без обмежень видавали всім особам, котрі бажали виїхати для тимчасового перебування в іншій країні⁵. Щоправда, можливість закордонних подорожей обмежувалася їх високою вартістю, навіть для заможних верств. Для прикладу, в 1820-х рр. закордонний паспорт коштував 500 руб. сріблом. Тому мандрівки здійснювалися переважно з метою лікування або під прикриттям якихось ділових поїздок. У 1831 р. набув чинності закон, яким вводилися деякі обмеження щодо перетину кордону певними посадовими особами держави, та повністю заборонявся виїзд за кордон молодим людям віком від 10 до 18 років. У 1850-х рр. процедуру виїзду дещо лібералізували. У зв'язку з цим географія подорожей заможних верств населення розширилася й охопила майже всіх країни Європи, зокрема Італію, Швейцарію, Німеччину, Швецію та ін. Популярними були виїзди до Туреччини, Єгипту, Палестини⁶. Наприкінці XIX — на початку XX ст. піддані Російської імперії (у тому числі вихідці з українських

³ *Абрамович К.Г.* Устав о паспортах. Со всеми изменениями, дополнениями и разъяснениями по решениям Правительствующего Сената и циркулярами министерств. — СПб., 1905; *Мулюкин А. С.* Приезд иностранцев в Московское государство. Из истории русского права XVI–XVII веков. — СПб., 1909; *Миш М. И.* Сборник узаконений, трактатов и конвенций. — СПб., 1911; *Чернуха В. Г.* Паспорт в России. 1719–1917 гг. — СПб., 2007; *Иванов Т.* Исторические аспекты развития пограничного контроля на путях международного сообщения России до октябрьской революции 1917 года [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ranky.ru/2-kurs/istoricheskie-aspekty-razvitiia-pogranichnogo-kontrolya-na-putiakh-mezh/>

⁴ *Чернуха В.Г.* Указ. соч. — С. 34.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 553, оп. 5, спр. 262, арк. 1–221.

⁶ Там само, ф. 442, оп. 806, спр. 274; оп. 807, спр. 209.

губерній) становили значну частину відпочивальників на французьких морських курортах (Лазуровому Березі й узбережжі Атлантики). Туристичний бізнес у цих місцях був орієнтований саме на російських туристів: відкривалися “російські пансіони”, власники яких, як правило, мали російське походження. У Палестині засновували різноманітні товариства, що опікувалися питаннями організації паломницьких турів.

Відповідно до указу Сенату від 17 квітня 1834 р. максимальний термін перебування за кордоном для всіх російських підданих становив п’ять років. Пізніше, указом Олександра II від 29 травня 1857 р., його було диференційовано: для дворян — не більше п’яти, для інших станів — не більше трьох років⁷.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. законодавство у сфері регулювання перетину російського кордону стало більш уніфікованим і чітким. Його основу складали “Положення про види на проживання” (1894 р.) та “Статут про паспорти” (1903 р.)⁸.

Для отримання закордонного паспорта підданий Російської імперії мав подати клопотання до канцелярії генерал-губернатора (губернатора, градоначальника). Жителі повітових міст мали звертатися до місцевих начальників, які, своєю чергою, робили подання генерал-губернаторам або губернаторам. Аналіз положень “Статуту про паспорти” засвідчив, що серед загальних умов оформлення паспорта для виїзду за кордон представникам різних соціальних верств були: 1) надання поліцією довідки про політичну благонадійність та відсутність кримінального переслідування (ст. 165); 2) відсутність фінансово-кредитних зобов’язань (іншими словами — заборгованостей перед приватними чи юридичними особами та державними інституціями) (ст. 167); 3) досягнення двадцятилітнього віку (ст. 170)⁹.

У “Статуті про паспорти” було передбачено й окремі винятки з правил. Зокрема дозвільний документ на виїзд закордон міг бути замінений “ручательством лиц, известных своей благонадежностью”¹⁰. Також вікові обмеження не поширювалися на такі категорії підданих: 1) поміщики і купці (та їхні прикажчики), що мешкали на прикордонних територіях; шкіпери й вільні матроси; 2) молоді люди купецького стану, які з 17 років виїжджали на навчання до закордонних торгівельних навчальних закладів; 3) особи, яким потрібне термінове лікування за кордоном або необхідно оформити спадщину чи пройти стажування за мистецьким профілем для “усовершенствования

⁷ Там само, ф. 442, оп. 770, спр. 90, арк. 91; оп. 807, спр. 140, арк. 1.

⁸ Полный свод законов Российской империи. Все 16 томов со всеми относящимися к ним Положениями и с дополнениями, узаконенными по 1 ноября 1910 года. В 2-х кн. под ред. А.А. Добровольского / Сост. А.А. Саатчиан. — Кн. 2. Т. 8–16. — СПб., 1911.

⁹ Там же. — Т. 14. — С. 3301–3309.

¹⁰ Там же. — С. 3302.

себя в художествах и высших ремеслах”; 4) діти та дружини, що супроводжують виїжджаючого закордон¹¹.

Для отримання закордонного паспорта необхідно було заплатити певну суму обов’язкового державного збору. На рубежі XIX–XX ст. ця сума становила 15 руб. за кожні півроку¹². Частина коштів, виручених за рахунок видачі закордонних паспортів, спрямовувалася на добродійність, формування фонду для осіб з інвалідністю. Водночас для деяких категорій підданих Російської імперії передбачалася можливість безкоштовного отримання документа для виїзду за кордон (ст. 199). Для цього потрібно було чітко вказати мету поїздки.

У законодавстві було визначено наступні варіації мети поїздки: 1) поїздка за кордон “для лікування хвороби” (ст. 172 “Статуту про паспорти”); 2) поїздка за кордон для отримання спадщини (ст. 174); 3) поїздки за кордон поміщиків для управління маєтками, які перебували у суміжних з Росією державах (ст. 184–185); 4) поїздки в іноземні держави робітників для виконання сільськогосподарських робіт (прим. 1 до ст. 241); 5) поїздки за кордон в паломницьких цілях (ст.ст. 181, 182, 187, 188)¹³.

Да даними архівних матеріалів більшість підданих (у тому числі з Південного-Західного краю) метою виїзду за кордон вказували необхідність лікування або відвідування святих місць¹⁴.

“Статутом про паспорти” 1903 р. термін перебування за кордоном знову встановлювався для всіх осіб однакової — 5 років (ст. 236). Проте в деяких випадках допускалася можливість відстрочення. Наприклад: 1) для молодих людей із купецьких родин, які стажувалися в іноземних купецьких конторах, термін перебування за кордоном подовжувався до 6 років (ст. 209); 2) для російських купців, які торгували на Сході, період перебування за кордоном міг становити 7 років (ст. 210).

Особи, які перевищили встановлений п’ятирічний термін перебування за кордоном і не отримали дозволу на його продовження, визнавалися безвісно відсутніми. У таких випадках над їхнім майном, що перебувало в Росії, встановлювалася опіка¹⁵. У разі повернення особи, яка прострочила свій закордонний паспорт, передбачалася сплата цілої низки штрафів¹⁶.

¹¹ Там же.

¹² *Елистратов А. И.* Административное право. — Москва, 1911. — С. 140.

¹³ Полный свод законов Российской империи. — Т. 14. — С. 3303.

¹⁴ ЦДІАК України, ф. 169, оп. 820, спр. 1485, 123 арк.

¹⁵ *Абрамович К. Г.* Указ. соч. — С. 141.

¹⁶ Там же.

Окремими нормативно-правовими актами визначалася можливість російських консулів за кордоном продовжувати термін перебування підданих імперії у тій або іншій країні¹⁷.

Для деяких категорій осіб встановлювалися додаткові умови для виїзду за кордон, пов'язані з родом їх занять. Так, у ст. 182 “Статуту про паспорти” 1903 р. зазначалося, що представники духовництва для отримання закордонного паспорта і виїзду за межі держави обов'язково мають дістати дозвіл від Святішого Синоду¹⁸. Також допускалося одержання спільного “паломницького паспорта”. Для прикладу, такий паспорт у 1914 р. отримала група викладачів та студентів Київської духовної академії для здійснення турне до Палестини, Греції та Єгипту¹⁹.

Разом із тим, правом на отримання документу на перетин кордону не могли скористатися: 1) особи, які перебували під судом або слідством; 2) особи, які перебували під наглядом поліції за підозрами у контрабанді; 3) особи, помічені поліцією в крадіжці, приховуванні краденого, у сприянні еміграції, поширенні заборонених книг і брошур; 4) особи чоловічої статі, які досягли вісімнадцятирічного віку, без пред'явлення свідоцтва про приписку до призовної дільниці, а також після досягнення призовного віку, без пред'явлення свідоцтва про відбування військової повинності²⁰.

Отже, питання закордонного туризму в Російській імперії мало відповідне законодавче регламентування. Водночас, складність процедури отримання закордонного паспорта, низка обмежень для певних категорій населення та доволі висока ціна подорожі істотно гальмували динаміку поїздок російських підданих до інших країн із туристичною метою. Здебільшого представники заможних верств виїжджали за межі імперії для лікування, меншою мірою — для паломництва до Святих місць Палестини, Італії та Єгипту.

REFERENCES

1. Abramovich, K. G. (1905). *Ustav o pasportax. So vsemi izmeneniyami, dopolneniyami i raz'yasneniyami po resheniyam Pravitel'stvuyushhego Senata i cirkulyarami ministerstv.* St. Petersburg. [in Russian].
2. Bauslaugh, R. A. (1991). *The Concept of Neutrality in Classical Greece.* Los Angeles. Oxford: Un-ty of California Press. Berkeley. [in English].
3. Chernukha, V. G. (2007). *Pasport v Rossii. 1719–1917 gg.* St. Petersburg. [in Russian].

¹⁷ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 810, спр. 103, арк. 16.

¹⁸ Полный свод законов Российской империи. — Т. 14. — С. 3304.

¹⁹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 644, спр. 219, арк. 123.

²⁰ *Абрамович К. Г. Указ. соч.* — С. 161.

4. Elistratov, A. I. (1911). *Administrativnoe pravo*. Moscow. [in Russian].
5. Ivanov, T. (n.d.). Istoricheskie aspekty razvitiya pogranichnogo kontrolya na putyax mezhdunarodnogo soobshheniya Rossii do oktyabr'skoj revolyucii 1917 goda. Retrieved from <http://ranky.ru/2-kurs/istoricheskie-aspekty-razvitiia-pogranichnogo-kontroliia-na-putiakh-mezh/> [in Russian].
6. Misho, G. (2001). *Istoriya krestovyx poходov*. Moscow: Aleteja. [in Russian].
7. Mulyukin, A. S. (1909). *Priezd inostrancev v Moskovskoe gosudarstvo. Iz istorii ruskogo prava XVI–XVII vekov*. St. Petersburg. [in Russian].
8. Mysh, M. I. (1911). *Sbornik zakonenij, traktatov i konvencij*. St. Petersburg. [in Russian].